

TÜRKİYE'DE TİCARİ SERBESTLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Hasan Alp ÖZEL

Araş. Gör. Dr., Ç.O.M.Ü.
Biga İ.İ.B.F. , İktisat Bölümü
alpalp78@hotmail.com

ÖZET

Ticari serbestleşme ticaret ve hizmet akımları önündeki sınırların kaldırılmasından oluşmaktadır. Türkiye'nin, kuruluş yıllarında diğer dönemlerle karşılaştırıldığında liberal politikalar uyguladığı görülmektedir. 1929'dan itibaren liberal politikaların terk edildiği ve 1960'dan itibaren, özellikle de 1970'li yıllara gelindiğinde yoğun ithal ikameci politikaların benimsendiği görülmektedir. Türkiye ekonomisi 1980'de büyük bir dönüşüm yaşamıştır. 1980'den itibaren uygulanan politikalarla ticari serbestleşme artmış, ihracat teşvik edilmiştir. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde meydana gelen ticari serbestleşme tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Serbestleşme, Türkiye Ekonomisi, İthal İkamesi, Türkiye'nin İhracat Yapısı.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF FINANCIAL LIBERALIZATION IN TURKEY

ABSTRACT

Trade liberalization is about elimination of barriers on trade and services flows. Liberal policies were adopted during the foundation years of Turkey when compared to other periods. It is also seen that liberal policies were abandoned starting from 1929 and intense import substitution policies were adopted starting from the 1960s and particularly in the 1970s. Turkish economy faced a great change in 1980. Starting from the 1980, adopted policies have led to increase of trade liberalization and export of goods and services have been encouraged. This study discusses liberalization of trade in Turkish economy from a historical perspective.

Key Words: Trade liberalization, Turkish Economy, Import Substitution, Export Structure of Turkey.

GİRİŞ

Ticari serbestleşme politikalarının ülkenin kalkınması için gerekli olduğunu savunan görüşlerin karşısında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ticari serbestleşme politikalarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Ancak günümüzde, ticari serbestleşme politikalarının uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğine yönelik genel kabul bulunmaktadır.

Türkiye’de 1923-1929 yılları arasında ticari açıklık seviyesinin yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum Türkiye’nin sürekli dış ticaret açığı vermesine sebep olmuştur. 1929’da yapılan düzenlemelerle ithalat kısımlıdır. Bu dönemden sonra Türkiye 1938 yılı hariç 1940’a kadar sürekli dış ticaret fazlası vermiştir. 1940’dan itibaren dış ticaretin genel seyrine bakıldığında ithalattaki artış, ihracattaki artıştan fazla olmuştur. Çeşitli yıllarda ithalatın kısılması ve ihracatın artırılmasına yönelik tedbirlere başvurulmuşsa da istenilen sonuç alınamamıştır. İthal malların iç piyasaya yönelik malların üretiminde kullanılması, 1973’den itibaren ithal malları ve enerji fiyatlarındaki ani yükselişler sonucunda 1980’e gelindiğinde önemli bir döviz sıkıntısı yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi 1980’den itibaren önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu tarihten itibaren ihracatı teşvik edici ve ithalatı kolaylaştırıcı ekonomi politikaları uygulanmıştır. 1980 ve sonrasında uygulanan ekonomi politikalarıyla tarım ihracatçısı olan Türkiye’nin sanayi ihracatçısı konumuna geldiği görülmektedir. Ancak Türkiye’nin ihraç mallarının üretiminde ithal mallara bağımlı olması Türkiye için önemli bir sorun oluşturmaktadır.

1. Ticari Serbestleşme

Ülkeler dış ticareti kontrol etmeye veya kısıtlamaya yönelik çeşitli düzenlemelere sahiptir. Ticari serbestleşme çeşitli düzenlemelerle mal ve hizmet ticaretindeki kontrollerin ve uluslararası ticaretin önündeki doğrudan veya dolaylı sınırlamaların kaldırılmasını kapsamaktadır (Yapraklı 2007: 68).

Sachs vd., bir ülke ekonomisinin ticari serbestleşme politikası uygulayıp uygulamadığına dair beş ölçüt olduğunu savunmaktadır. Yazarlara göre eğer ülke aşağıdaki beş ölçütten herhangi bir tanesine sahipse ticari serbestleşme politikası uygulamamaktadır. Bu ölçütleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Sachs vd. 1995: 22):

- Tarife dışı engellerin dış ticaretin %40 veya daha fazlasını kapsamaması,

- Ortalama tarife oranlarının %40 veya daha fazla olması,
- Karaborsa döviz fiyatlarının, resmi döviz fiyatlarının %20 ve üzerinde olması
- Kornai'nin (1992) tanımladığı gibi sosyalist bir ekonomik sisteme sahip olunması,
- İhracatın önemli bir kısmının kamu tekelinde olması.

Rose ise, ticaret politikasına yönelik uygulamaları yedi temel grup içinde sıralamaktadır (Rose 2004: 212).

- Toplam dış ticaret ya da ithalatın GSYH'ya oranından oluşan ticari açıklık,
- Ülkelerin karakteristik özelliklerine göre ayarlanmış ticaret akımları,
- Tarifeler,
- Tarife dışı engeller,
- İnfomal (gayri resmi) veya nitel önlemler,
- Birleşik endeksler,
- Fiyata dayanan önlemler.

Edwards, ekonomide uygulanan ticaret politikasının serbestleşmeyi teşvik edici mi yoksa şerbetleşmeyi kısıtlayıcı mı olduğunu döviz kurlarından yararlanılarak oluşturulan bir endeks ile de bulunabileceğini savunmaktadır (Edwards 1993: 1364).

Lewer, ticari serbestleşmenin ucuz iş gücü tabanlı karşılaştırmalı üstünlükten yararlanılarak, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeleri yakalaması için önemli bir fırsat olduğunu savunmaktadır (Lewer 2002: 313). Yurttaşların ve yabancıların kota ve tarifeler gibi suni kısıtlamalar olmadan, birbirleriyle ticaret yapabilmesi olarak tanımlanan ticari serbestleşme sonucunda, uzmanlaşmanın kolaylaşması (Giovanni ve Levchenko 2009: 558), rekabet ve bilgi transferinin teşviki sayesinde, ülkelerin ekonomik seviyelerinin birbirine yaklaştacağı savunulmaktadır (Caminis 2007: 181). Ades ve Glaeser ekonomik büyümenin piyasa genişliğine bağlı olduğunu savunmuştur. Yazarlara göre ticari serbestleşme, bir yandan yeni ürünlerin oluşturulmasına, diğer yandan ise pazar payının artırılmasına olanak sağlamaktadır (Ades ve Glaeser 1999: 1025).

Ticaretin, sadece üretimin etkinliğinin artırılması değil bunun yanında ekonomik büyümenin motor gücü olduğunu savunan iktisatçılar olduğu gibi, özellikle az gelişmiş ülkeler için ithal ikameci ekonomi politikalarını savunan iktisatçılar da

bulunmaktadır (Oscooee ve Niroomand 1999: 557). Günümüzdeki yaygın görüş, uzun dönemde serbest dış ticaretin, kapalı ekonomilerle karşılaştırıldığında ekonomik büyüme için daha faydalı olduğu yönündedir (Winters vd. 2004: 72; Panagariya 2004: 1170; Guttman ve Richards 2006: 188).

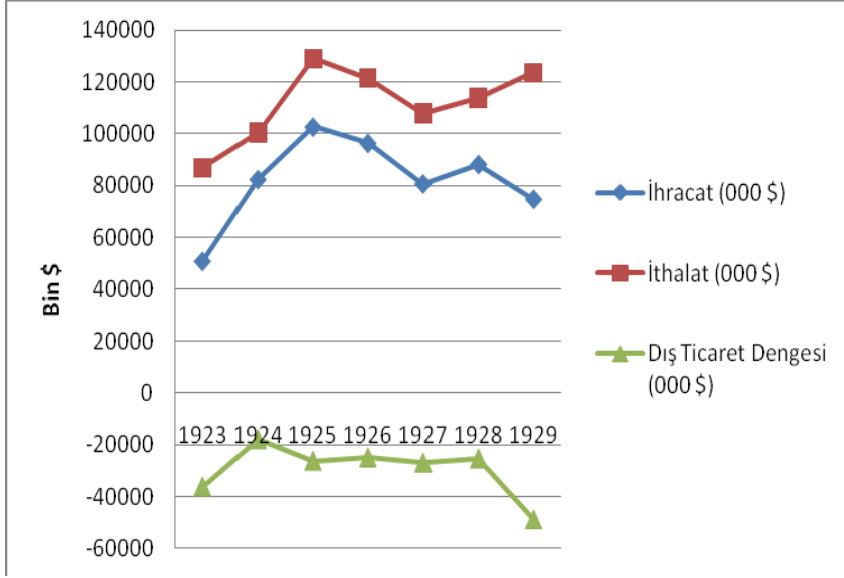
2. TÜRKİYE EKONOMİSİNDE TİCARİ SERBESTLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Türkiye'nin ticari serbestleşmesi iki alt başlık altında incelemek mümkündür. Bu ayırımı gidilmesinin temel nedeni 1980'den önce Türkiye ekonomisinde farklı dönemlere rastlanmasına karşın genel olarak ithal ikameci bir politika izlenmesi, 1980'den itibaren ise ithal ikameci sanayileşme politikasının terk edilerek ticari serbestleşmeye yönelik önemli adımlar atılması, ithalat ve ihracat önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

2.1. Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın olumsuz ekonomik etkileri önemli ölçüde hissedilmektedir. Bu dönemde yabancı sermaye ve girişimci gücü, Türkiye ekonomisine yeterli güven beslemediğinden dolayı Türkiye'de yatırım yapmak istememektedir.

Kuruluş yıllarında Türkiye ekonomisi dışa açık bir ekonomik görünüm sergilemektedir. Ekonomideki dışa açıklığın temel nedeni aşırı derecede dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olunmasıdır (Şahin 2009: 43-44). Dışa açık bir ekonomi politikasının uygulanmasının diğer bir nedeni ise Lozan Barış Anlaşması'nın ekonomik hükümlerinden kaynaklanmaktadır. Lozan Barış Anlaşması hükümleri gereğince 1916'da imzalanan Osmanlı Gümrük Tarifeleri beş yıl süreyle geçerli kalmıştır. Bu nedenden dolayı 1929'a kadar gümrük tarifelerinde bir artış gerçekleştirilememiştir (Uludağ ve Arıcan 2003: 5). Türkiye ekonomisinde 1923-1929 yılları incelendiğinde ithalatın Gayri Safi Milli Hasıla'ya (GSMH) oranı %14.6 ve ihracatın GSMH'ya oranı ise %10.6 olmuştur. Bu orana daha sonraki 50 yıl içerisinde ulaşılabilmesi bu dönemde ticari açıklık uygulamasının bir göstergesi olarak gösterilmektedir (Boratav 2006: 49-50).

Şekil 1: Dış Ticaret Göstergeleri, 1923-1929.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2009, s.2; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 668, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1'den de görüldüğü gibi 1923-1929 döneminde ithalatımız ihracatımızdan sürekli daha fazla olmuştur. Sözü edilen dönemde en fazla dış ticaret açığı 48731 bin ABD Doları ile 1929'da yaşanmıştır.

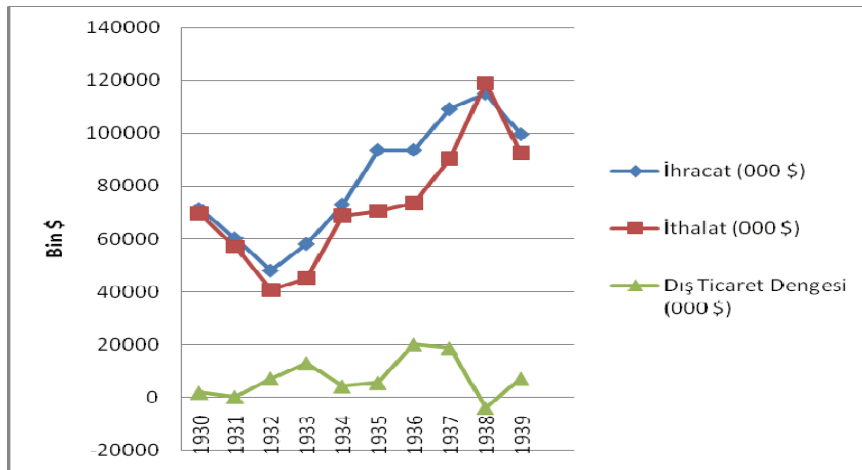
Sanayi makinelerine 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu gereğince gümrük vergisi muafiyeti getirilmiştir. Lozan sözleşmesinin bittiği 1929'da yeni bir gümrük tarifesi yürürlüğe girmiştir. Yeni tarifeye bütün tarım makine, araç ve gereçleri gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. 1929 tarifesinde ulaştırma araçları ve yurtiçinde üretilmeyen sanayi maddeleri üzerindeki vergi oranları 1929'dan önceki döneme göre düşürülmüştür. Ancak yeni tarife ile özellikle iplik ve kumaş, şeker, un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi gelişmekte olan yerli sanayi alanlarındaki ithalata yerli üretimi koruyabilmek amacıyla yüksek vergi oranları getirilmiştir (Tezel 1994: 162).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında göreceli olarak liberal bir iktisat politikası benimsenmekle beraber devletin yerli üretimi arttırmaya yönelik vergi muafiyetleri, özel sektöre ucuz girdi olanakları gibi yerli üretimin artmasına yönelik düzenlemeleri de

olmuştur (Özkale ve Kayalica 2008: 356). Kuruluş yıllarında izlenen liberal politikaların beklentileri karşılayamaması, yeni iktisat politikası arayışlarına neden olmuştur. Henüz önemli bir girişimci sınıfın oluşmaması, uluslararası piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar ve yeterli alt yapının bulunmayışı gibi nedenlerle 1930'dan itibaren daha devlet ağırlık bir ekonomi politikası uygulanmaya başlanmıştır (Palamut ve Giray 2001: 23).

1930 ve 1931 yılları iç ekonomiye yönelik olarak müdahale önlemlerinin alınmadığı ancak dış ticarete sıkı denetimler uygulanan yıllar olmuştur (Boratav 2006: 67). Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden diğer ülkeler gibi olumsuz etkilenmiştir. 1931'de ithalata kota konulması ve ihracatın denetlenmesi hakkında çıkan kanun ekonomi politikasında korumacılığın ilk adımları olarak değerlendirilmektedir. 1933-1938 yılları arasında I. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmış, böylece devlet iktisadi hayata fiilen girmiştir. I. Beş Yıllık Sanayi Planı tam anlamıyla bir kalkınma planı olmaktan ziyade devletin sanayi alanındaki yatırım programı olarak değerlendirilmektedir (Buluş 2003: 46). I. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın sona ermesiyle, II. Beş Yıllık sanayi Planı oluşturulduysa da II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte bu plandan vazgeçilerek "İktisadi Savunma Planı" uygulanmıştır (Uludağ ve Arıcan 2003: 7-15).

Şekil 2: Dış Ticaret Göstergeleri, 1930-1939.

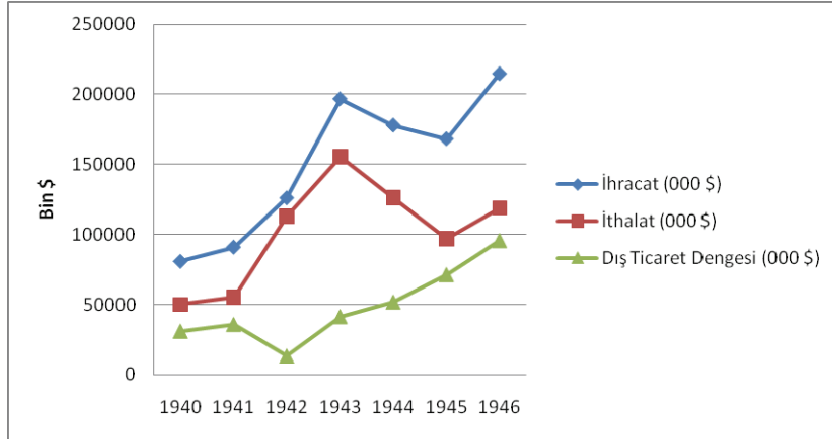

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2009, s. 2; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 668, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2'deki veriler incelendiğinde 1930'dan 1937'ye kadar Türkiye'nin ihracatının ithalatından fazla olduğu görülmektedir. 1936'da 20051 bin ABD Doları olan dış ticaret fazlası, 1937'de 18685 bin ABD Doları'na gerilemiş ve 1938'de ithalatımızdaki artış ihracatımızdaki artışı geçerek tekrar dış ticaret açığı verilmiştir. 1933'den itibaren Türkiye, ülkenin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olan ülkelerle karşılıklı gümrük tarife indirimlerini de kapsayan ikili ticaret anlaşmaları yapmaya başlamıştır. Bu dönemde hükümetin ithal ikamesine yönelik sanayileşme politikasıyla uyumlu bir dış ticaret politikası uyguladığını söylemek mümkündür (Tezel 1994: 167-174).

1940-1946 dönemi ekonomik açıdan devletçilik ve savaş ekonomisi yılları olarak isimlendirilmektedir. Bir milyondan fazla kişi silah altına alınmış, dolayısıyla üretim ve tüketim hacminde bir daralma meydana gelmiştir (Uludağ ve Arıcan 2003). II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulanan savaş ekonomisi dış ticaretin gelişmesini önemli ölçüde engellemiş hatta dış ticaretin daralmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı'yla birlikte dış ticaret ülke koşullarından ziyade uluslararası koşullardan etkilenmiştir. Bu dönemde dış ticaret fazlası oluşturulmaya yönelik politikalar benimsenmiş, bu bağlamda ithalatın kısılması amaçlanmıştır. 1938'de 119 milyon ABD Doları olan ithalatımız 1940'da 53 Milyon ABD Doları seviyesine düşmüştür. Savaş yıllarında ihracat arttırılmak istense de Türk Lirası'nın (TL) aşırı değerli olması ve devletin gelir elde etmek için ihracattan da vergi alması ihracatı, hem hacim hem de değer olarak önemli ölçüde azaltmıştır (Bulut 2006: 178). Ancak ithalattaki azalmanın ihracattaki azalmadan fazla olmasından dolayı bu dönemde dış ticaret dengesinin olumlu yönde geliştiği görülmektedir (Parasız 1998: 65).

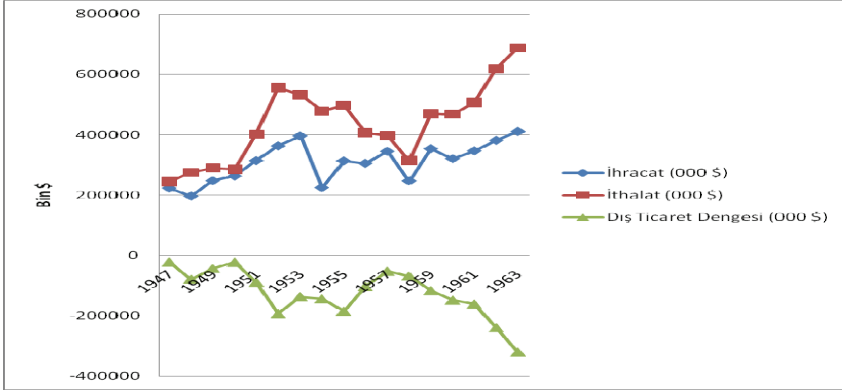
Şekil 3'de 1940-1946 dönemi dış ticaret verileri gösterilmiştir. 1939 da dış ticaret dengesinde açık verilmesine karşın 1940'da dış ticaret dengesinde fazla verilmiştir. Dış ticaret dengesindeki fazla 1942'de bir önceki yıla göre azalsa da 1946'ya gelene kadar sürekli bir artış göstermiştir.

Şekil 3: Dış Ticaret Göstergeleri, 1940-1946.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2009, s.2; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 668 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na taraf olmasa da savaşın olumsuz ekonomik etkilerini hissetmiştir. Türkiye'de 7 Eylül 1946'da büyük oranlı bir devalüasyon yapılmıştır (Alkin 2004: 120). İhracatın artırılması düşüncesiyle yapılan devalüasyonun bir başka önemli nedeni ise yeni kurulan Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) katılım sonucunda devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasından kaynaklanmaktadır (Kepenek ve Yentürk 2005: 118). Ancak yapılan devalüasyonla birlikte, ithalat üzerindeki sınırlamaların hafifletilmesi sonucunda ithalattaki artışın, ihracattaki artışı aştığı görülmektedir (Tezel 1994: 184). 1947'de bir önceki yıla göre ithalatta %100'ün üzerinde bir artış gerçekleşirken, ihracatta önemli bir değişme yaşanmamıştır (Özkale ve Kyalıca 2008: 359).

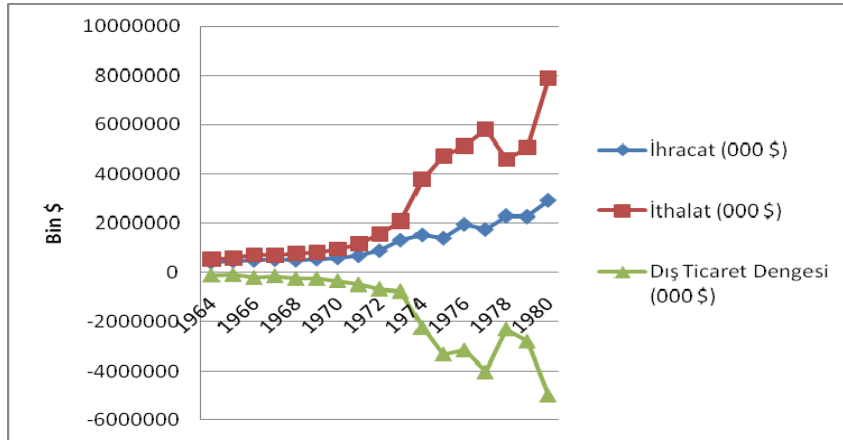
Şekil 4'de 1947-1963 dönemi dış ticaret verileri gösterilmiştir. 1946'da 95691 bin ABD Doları dış ticaret fazlası verilmişken 1947'de 21343 bin ABD Doları dış ticaret açığı verilmiştir. 1947-1963 döneminde ithalat sürekli olarak ihracatın üzerinde seyretmiştir. 1963'e gelindiğinde ise dış ticaret açığı 319529 bin ABD Doları olmuştur.

Şekil 4: Dış Ticaret Göstergeleri, 1947-1963.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Türkiye İstatistik Kurumu yayını, Ankara 2009, s. 2; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 668, 672 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1946'dan itibaren ithalat önündeki fiyat ve miktar sınırlamalarının kaldırılmasıyla ithalatta bir artış yaşanmıştır. İthal mallarına olan talepteki artış başlıca iki nedene dayanmaktadır. Bu nedenlerden birincisi, özellikle 1950'den itibaren gelen yabancı sermaye ve dış yardımların yeni bir tüketim istemi oluşturmasıdır. İkinci neden ise izlenen ekonomik gelişme politikasının ithal girdi kullanımına dayanmasıdır (Kepenek ve Yentürk 2005: 119-120). İthalattaki artış 1953'e kadar sürmüştür. Bu yıldan itibaren ithalata tekrar sınırlamalar getirilmiştir. İthalatı çeşitli önlemlerle kısımaya yönelik çalışmalar, ithalatı bir miktar azaltsa da, aynı dönemde ihracatta da bir azalma meydana gelmesinden dolayı dış açık sorununun devam ettiği görülmektedir (Özkale ve Kayalica 2008: 360).

II. Dünya Savaşı sırasında hükümete ekonomiye müdahale konusunda geniş yetkiler sağlayan Milli Koruma Yasası yeniden yürürlüğe konularak fiyat denetimleri arttırılmıştır. Bu sıkı önlemlerin iki yıl uygulanması sonucunda dış ticaret açığının bir miktar azaldığı görülmektedir. 1953'den 1958'e kadar ithalat konusunda sürekli artan sınırlayıcı tedbirlere başvurulmuştur. İthalatta yaşanan bu daralma ithalata önemli ölçüde bağlı olan sanayi kesiminde de büyük ölçüde bir daralmaya neden olmuştur (Balkanlı 2002: 300). 4 Ağustos 1958'de bir dizi ekonomik istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik istikrar programı temel olarak TL'nin devalüe edilmesi, ithalat önündeki engellerin yumuşatılması, para arzının ve bütçe harcamalarının kısılması, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürün ve hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesi konularını kapsamaktadır (Kepenek ve Yentürk 2005: 122).

Şekil 5: Dış ticaret Göstergeleri, 1964-1980.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu yayını, 2009, s. 2-3; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 672-676 verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 5'de 1964-1980 dönemi dış ticaret verileri gösterilmiştir. Dönem boyunca dış ticaret açığı meydana gelmiştir. 1973'de 769133 bin ABD Doları olan dış ticaret açığı, 1974'de 2245319 bin ABD Doları'na yükselmiştir. 1977'de 4043252 bin ABD Doları'na kadar yükselen dış ticaret açığı 1978 ve 1979'da bir miktar azalsa da, 1980'de 4999242 bin ABD Doları'na kadar yükselmiştir.

Dünyada gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de 1960 ve 1970'li yıllarda temel ekonomik kalkınma stratejisi olarak ithal ikameci politikaları yoğun bir şekilde uygulamıştır. Bu dönemde ağır sanayi ve sermaye mallarında yurtiçi üretim kapasitesini arttırmayı amaçlayan büyük kamu yatırımları hedeflenmiştir. Türkiye'nin uyguladığı ithal ikameci stratejinin önemli ölçüde ithal hammaddelere dayandığı görülmektedir. Bu nedenle 1973'de meydana gelen petrol krizinden sonra Türkiye'nin dış ticaret hadleri kötüleşmeye başlamıştır. 1977 de ödemeler dengesi krizi kendisini iyice hissettirmiş, krizi aşmak için alınan tedbirler yetersiz kalmıştır (TCMB 2002: 5-6).

Türkiye ekonomisinde beklenenin tersine ithal ikameci sanayileşme süreci, ödemeler dengesinde bir kötüleşme yaratmıştır. Başkaya'ya göre bunun nedeni ithal girdilerdeki artma

eğiliminden kaynaklanmaktadır. İthal girdiler zaman içerisinde artarken, ithal girdiyle üretilen ürünler ihracata dönük değil iç talebi karşılamaya yönelik üretilmiştir. Bu sebepten ulusal sanayi ihtiyacı olan döviz elde edememiştir. Geleneksel yollarla ihraç edilen ürünlerden kazanılan döviz yeterli olamamış dolayısıyla ticaret hadleri sürekli olarak aleyhte oluşmuştur (Başkaya 2004: 123-124).

1977'de ekonomik istikrar önemli ölçüde bozulmuştur. Ekonomik istikrarın bozulması üretimi olumsuz yönde etkilemiş, ürün yetersizlikleri karaborsaların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Kazgan 2009: 115). Ekonomi 1977'den başlayarak bir döviz finansman krizine sürüklenmiştir (Yeldan 2005: 38). Mart 1978 ve Nisan 1979'da iki adet ekonomik istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Uygulanan bu istikrar programlarının temel amaçlarını ödemeler bilançosu açıklarının finansmanı, enflasyon baskısının durdurulması, KIT'lerin kendi kendini finanse edecek duruma getirilmesi ve bütçe üzerindeki yüklerinin hafifletilmesi olarak sıralamak mümkündür (Şahin 2009: 187). 1977'den itibaren iyice hissedilmeye başlanılan ekonomik sorunlar sonucunda 1977 ve 1978'de uygulanan ekonomik istikrar tedbirlerinden hedeflenen sonuçlara ulaşılamamıştır (Kepenek ve Yentürk 2005: 296-297).

2.2. Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Ticari Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi

1980'den itibaren Türkiye ekonomisinde dışa açılmaya yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (İncekara 2001: 930). 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile ithal ikameci politikalar terk edilmiş, bunu yerine ihracata yönelik bir sanayileşme politikası benimsenmiştir (Karluk 2005: 497). Bu yıllarda ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çeşitli ekonomik çalışmalar yapılmıştır (Balassa 1978: 181-189; Feder 1983: 59-73; Heller ve Porter 1978: 191-193; Kavoussi 1984: 241-250; Michaely 1997: 49-53; Ram 1985: 415-425), bu çalışmalar sonucunda ihracatı teşvik edici politika önerileri üretilmiştir (Love ve Chandra 2005: 1156). Jin yapmış olduğu çalışmasında ticari serbestliğin ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini savunmuştur (Jin 2002: 63). Moosa ve Choe ise ticari serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerine etkisini kabul etmekle beraber, bu etkinin beklenenden daha düşük olduğunu savunmuştur (Moosa ve Choe 1998: 254).

Türkiye'de 24 Ocak Kararları ile ihracata dayalı sanayileşmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır (Bilgin ve Şahbaz

2009: 178). 24 Ocak 1980 Kararlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Uludağ ve Arıcan 2003: 47-48):

- İthalatın serbestleştirilmesi,
- TL'nin aşırı değerlenmesine son veren "gerçekçi" esnek kur uygulamasına geçilmesi,
- İhracatın ve yabancı sermayenin teşviki, ihracata finansman ve sigorta konularında kurumsal destek sağlanması,
- Sübvansiyonların kademeli olarak azaltılarak, uygulanan fiyat kontrollerinin kaldırılması,
- Faiz oranlarının serbestleştirilmesi (1 Temmuz 1980 tarihinde faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır),
- TL %48 devalüe edilerek dolar karşısındaki değeri 47 TL'den 70 TL'ye düşürülmüştür.

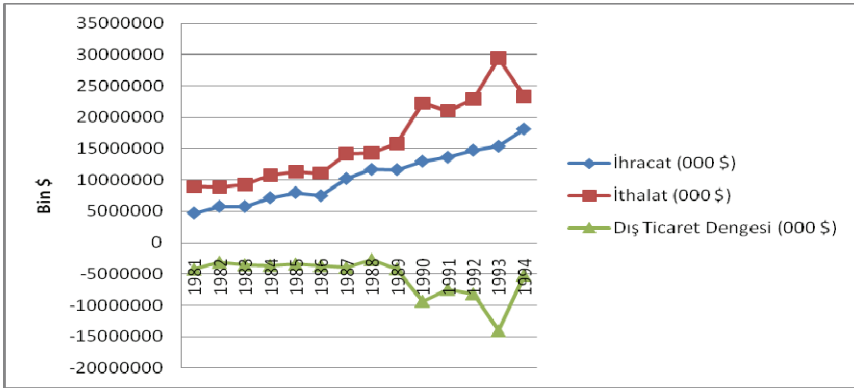
1980'de yapılan devalüasyonla ihracatın artırılması ve dolayısıyla da döviz kazancının artırılması umulmuştur (Başkaya 2004: 191). İthalatın serbestleştirilmesi için uygulanan politikalara 1981'deki ithalat programı ile başlamıştır. Ancak gümrük vergileri oranı ortalama %76.3 seviyesinde ve birçok sanayi mamulü üzerindeki vergi oranı ortalama %100 veya üzerinde kalmıştır. 1984'de ithalat rejiminde önemli değişiklikler yapılmıştır. 1984'de yapılan değişikliklerle ortalama %76.3 olan gümrük vergileri %48.9'a düşürülmüştür. İthalat kotaları tarife dışı engellere kaydırılarak dünya ekonomisine daha uyumlu bir dış ticaret politikası izlenmeye çalışılmıştır. İthalat yasak malların sayısı yaklaşık olarak 1800'den 459'a düşürülmüştür. Daha sonra yapılan çeşitli düzenlemeler ile ithali yasak malların sayısı azaltılmış ve uyuşturucu, silah ve bunların girdileri dışında ithali yasak mal kalmamıştır. İthal iznine bağlı malların sayısı 1984'de 100 civarında iken 1988'de 33'e indirilmiştir. 1990'da ise ithali izne bağlı malların listesi tamamen kaldırılmıştır (Şahin 2009: 422-423).

6 Kasım 1983 siyasi seçimleriyle birlikte göreve başlayan hükümet, Aralık 1983 ve Ocak 1984'de, 24 Ocak 1980 Kararlarını tamamlayıcı nitelikte yeni ekonomik tedbirler uygulamıştır. Bu tedbirler ayrıca daha serbest bir ekonomi politikası uygulamaya yönelik bir ekonomi yaklaşımı getirmiştir. Bu bağlamda uygulanan ekonomi politikasında ekonomik serbestleşmeye öncelik verilmiş, bu sayede ekonomiye kaynak yaratacak gücün artarak daha verimli alanlara dağılması hedeflenmiştir (Uludağ ve Arıcan 2003: 51-52).

1980'den itibaren ihracatın önemli ölçüde geliştiği görülmektedir. Bu gelişmedeki en önemli etken kuşkusuz 24 Ocak

1980 Kararları ve daha sonraki yıllarda bu kararları destekleyen iktisat politikası uygulamalarıdır. İhracatı arttırmak için uygulanan teşvikler, ücret ve maaşların enflasyon seviyesinin altında tutularak iç talebin daraltılması sonucu ihracatçıların dış piyasaya daha önem vermesi, petrol fiyatlarında meydana gelen artışlar sonucunda Orta Doğu Ülkelerinin satın alma gücünün artması ve Türkiye'nin komşu ülkelerle dış ticaret hacmini arttırmaya yönelik çalışmaları ihracatın artmasında önemli bir rol oynamıştır (Şahin 2009: 409-410). Bu dönemde uygulanan devalüasyon politikaları bir yandan çalışan kesimin satın alma gücünde bir azalma yaratırken, diğer yandan ihracat sektörünün uluslararası rekabet gücünü artırıcı bir unsur olarak görülmüştür (Sönmez 2009: 28).

Şekil 6: Dış Ticaret Göstergeleri, 1981-1994.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu yayını, 2009, s. 3; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 662-676, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

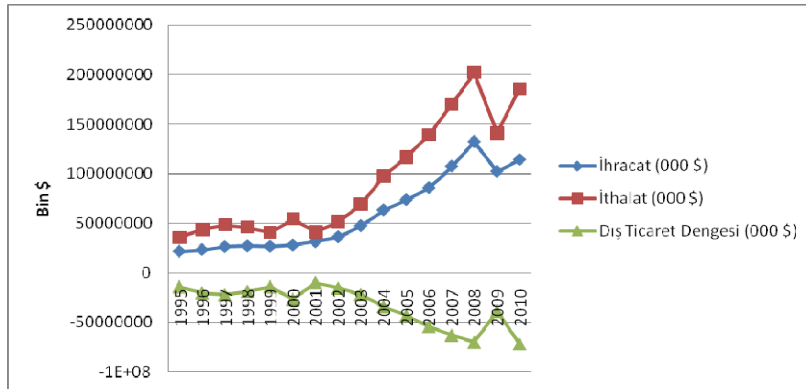
Şekil 6'da 1981-1994 dönemi dış ticaret verileri gösterilmektedir. Veriler incelendiğinde 1988'e kadar dış ticaret açığında önemli bir sıçrama kaydedilmediği görülmektedir. 1988'de dış ticaret açığında bir miktar azalma meydana gelmişse de 1989 ve 1990'da dış ticaret açığında önemli miktarda bir artma yaşanmıştır. 1991'de bir miktar gerileyen dış ticaret açığı 1993'de 14083303 bin ABD Doları'na kadar yükselmiştir. 1994'de ise dış ticaret açığında önemli bir azalma meydana gelmiştir.

1990'lı yılların başından itibaren uygulanan ekonomi politikaları ve ulusal paranın değerlendirilmesi sonucunda ihracatta azalış ithalatta ise artış meydana gelmiştir (Barışık ve Çetintaş 2006: 6).1994'ün başına kadar değerli TL, ihracatı olumsuz

etkilerken, ithalatı arttırıcı bir etken olmuştur. Ancak 1994'de yapılan yüksek oranlı devalüasyon ile ithalatta daralma yaşanmış, ihracat ise artmıştır (Tokgöz 2001: 37).

Özellikle 1993'de kamu harcamalarında meydana gelen artış ve iç tasarrufların azalması 1994'de bir ekonomik krizin habercisi olmuştur (Özgüven 2001: 59). 1994'de "5 Nisan Kararları" olarak bilinen ekonomik istikrar programı açıklanmıştır. Aralık 1993'ün sonunda 14.458 TL/\$ olan döviz kuru, 7 Nisan 1994'de 39.853 TL/\$'a kadar yükselmiştir. 1994'ün ikinci yarısından itibaren döviz piyasasında tekrar istikrar sağlanmıştır. 1994'ün sonunda döviz kuru 34.418 TL/\$ seviyesinde oluşmuştur (Özkale ve Kayalica 2008: 365). Haziran 1994 ve Eylül 1995 arasında hem banka kredileri hem de devlet iç borçlanma faizleri gerilemiş, enflasyon düşüş eğilimine girmiştir. Buluş, 1995'de sağlanan yaklaşık %7'lik büyümenin en büyük faktörünün özel tüketim artışlarına bağlı olarak üretim ve ithalattaki artış olduğunu savunmaktadır. Buluş'a göre 1995'deki yatırım oranlarındaki artış Gümrük Birliği (GB) beklentisi ile tekstil sektöründe meydana gelmiş ve önemli ölçüde özel sektör kaynaklı olmuştur (Buluş 2003: 74-75). Türkiye, AB ile 1995'de GB anlaşması imzalamış ve imzalanan bu anlaşma 1996'da yürürlüğe girmiştir. GB, Türkiye ekonomisinde 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan ticari serbestleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır (Tonus 2007: 193).

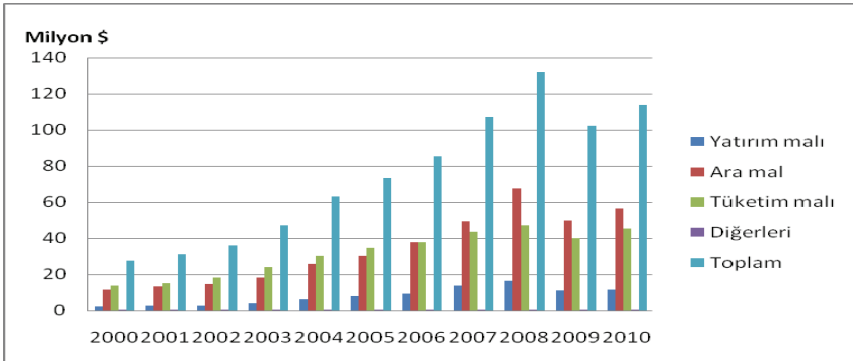
Şekil 7: Dış Ticaret Göstergeleri, 1995-2010.

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu yayını, 2009, s.3; TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010, s. 676, 678; TÜİK, (Çevrimiçi): http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 27 Nisan 2011; TCMB, (Çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, 27 Nisan 2011, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye ihracatının içinde 1980'den önce tarımın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. 1980 Ekonomik Kararları'yla birlikte Türkiye'nin dış ticaret yapısının da değiştiği görülmektedir. Bu bağlamda 1980'den sonraki yıllar incelendiğinde ihracatımızda tarımın payının azaldığı, sanayinin payının ise hızla arttığı görülmektedir. 1990'da tarımın toplam ihracat içindeki payı %18.4 iken bu oran 2000'de %7.8 'e gerilemiştir. 1990'da toplam ihracatımızdaki sanayi kesiminin payı %79.0 iken bu oran 2000'de %91.2'ye yükselmiştir (Serin 2001: 311-312; TÜİK 2009: 695). Ayrıca Türkiye'deki önemli ihracatçı sektörlerin aynı zamanda önemli ithalatçı sektörler olması, ihracatın ithalata bağımlılığının önemli bir göstergesidir. Örneğin ihracat sıralamasında ilk sırada bulunan motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet, motosiklet sektörü 2005'de 9.6 milyar ABD Doları ihracat gerçekleştirmiştir. Aynı yıl adı geçen sektör yaklaşık 10.6 milyar ABD Doları ithalat gerçekleştirmiştir (Eşiyok 2008: 140). İhracatın ithalata bağımlılığının temel nedeni ihracat mallarının ara mal ithalatına olan bağımlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır (Hepaktan 2007: 79). Türkiye'nin ihracat artışı 1994-2004 yılları arasında dünya ihracat artış hızının üzerinde yıllık ortalama %12.5'lik önemli bir artış göstermiştir. Bu artışla Türkiye 1994'de %0.42 olan dünya ihracatındaki payını 2004'de %0.70'e çıkartmıştır. Bu olumlu gelişmenin yanında sözü edilen yıllarda Türkiye'nin ithalatının ihracatından daha hızlı arttığı görülmektedir. Bu yıllarda Türkiye'nin ithalatı %14.3'lük bir artış gösterirken dünya ithalatındaki artış %7.6'da kalmıştır (Aktan 2006: 80).

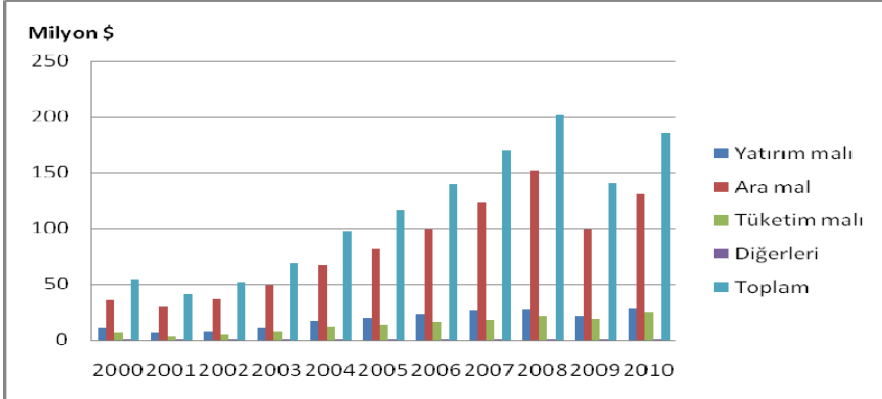
Şekil 2.8: Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Toplam İhracat, 2000-2010, Milyon ABD Doları.

Kaynak: DTM, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, 02 Mayıs 2011, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 8'deki veriler ışığında ihracatımızda ilk sırayı tüketim malları oluşturmaktadır. İkinci sırayı ara mallar ve üçüncü sırayı yatırım malları bulunmaktadır.

Şekil 9: Ekonomik Sınıflandırmaya Göre Toplam İthalat 2000-2010, Milyon ABD Doları.

Kaynak: DTM, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret, çevirmci: <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, 02 Mayıs 2011, verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 9'daki veriler ışığında ithalatımızda ara mal ithalatının önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Binek otomobilleri, dayanıklı tüketim malları, dayanıksız tüketim malları vs. içinde bulunduğu tüketim malları ithalatı ise yatırım malları ithalatının ardından üçüncü sırada yer almaktadır.

Lewer ve Vandenberg sermaye malı ithal edip tüketim malı ihraç eden ekonomilerin sermaye malı ihraç eden ekonomilerle kıyaslandığında daha hızlı bir büyüme şansını yakalayacaklarını savunmaktadır (Lewer ve Vandenberg 2006: 39).

SONUÇ

Kuruluş yıllarında çeşitli nedenlerle liberal politikalar izleyen Türkiye'nin 1930'dan itibaren daha korumacı ve devlet ağırlıklı ticaret politikaları izlediği görülmektedir. 1980'e kadar uygulanan ithal ikameci politikalar beklenen sonuçları vermemiş, dış ticaret açığı sürekli artmıştır. Özellikle 1973'den sonra ithalatın daha pahalılaşması, yapılan ithalat sonucunda üretilen ürünlerin ihracata yönelik olmayışı zamanla bir döviz sıkıntısına neden olmuştur.

1980'de Türkiye'nin ticari serbestleşmeye yönelik önemli adımlar attığı görülmektedir. Bu tarihten itibaren ithalatın serbestleştirilmesine yönelik önemli adımlar atılırken, ihracatın arttırılmasına yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye'nin ihracat yapısının büyük oranda ithalata bağlı olduğu görülmektedir. İhraç edilen malların üretiminde ithal girdiler kullanılması, Türkiye'nin dış ticaret açığının da artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin ithalatındaki artış, ihracatındaki artıştan fazla olmaktadır. Türkiye'nin ihracat yapısının araştırma ve geliştirme faaliyetlerine uygun, katma değeri yüksek ürünlere kaydırılması, Türkiye'nin dış ticaret açığının azaltılması noktasında önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ADES**, Alberto F., **GLAESER**, Edward L., "Evidence on Growth, Increasing Returns, And The Extent of The Market", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 144, No. 3, 1999, pp.1025-1045.
- AKTAN**, Okan H., "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl: 1, Sayı: 1, 2006, s. 69-100.
- ALKIN**, Erdoğan, "Türkiye'de Dış Ticaret ve Kambiyo Rejiminin Kısa Bir Tarihçesi", Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 119-124.
- BALASSA**, Bela, "Exports and Economic Growth: Futher Evidence", *Journal of Development Economics*, Vol. 5, Issue 2, 1978, pp. 181-189.
- BALKANLI**, A. Osman, "Küresel Ekonominin Belirleyici Faktörleri Üzerine", *Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 1, Bursa, 2002, s. 13-26.
- BARIŞIK**, Salih ve **ÇETINTAŞ**, Hakan, "Türkiye'de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği (1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2006, Sayı: 1, s. 1-16.
- BAŞKAYA**, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004.
- BAŞKAYA**, Fikret, *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Ankara, Maki Basın Yayın, 2004.
- BILGIN**, Cevat ve **ŞAHBAZ**, Ahmet, "Türkiye'de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 8, No. 1, 2009, s. 177-198.
- BORATAV**, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi, 2006.
- BULUŞ**, Abdülkadir, *Türk İktisat Politikalarının Tarihi Temelleri*, Konya, Tablet Kitapevi, 2003.
- BULUT**, Cihan, *Ekonomik Yapı ve Politika Analizi*, İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- CAMİNİS**, Asimina, "Fakir Ülkelerin Dünya Ticaret Sistemine Entegre Edilmesi", *Çev. Bahar Burtan Doğan, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, 2007, s. 177-195.

- DTM**, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, 02 Mayıs 2011.
- DTM**, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>,
- DTM**, Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre Dış Ticaret, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detayrk&yayinID=1116&icerikID=1225&dil=TR>, 02 Mayıs 2011.
- EDWARDS**, Sebastian, "Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries", *Journal of Economic Literature*, Vol. 31, No. 3, 1993, pp. 1358-1393.
- EŞİYOK**, Ali, "Türkiye Ekonomisinde Üretimin ve İhracatın İthalata Bağımlılığı, Dış Ticaret Yapısı: Girdi-Çıktı Modeline Dayalı Bir Analiz", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl: 3, Sayı: 1-2, 2008, s. 117-160.
- FEDER**, Gershon, "On Export and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, Vol. 12, Issue 1-2, 1983, pp. 59-73.
- GIOVANNI**, Julian di ve LEVCHENKO, Andrei A., "Trade Openness and Volatility", *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 91, No. 3, 2009, pp. 558-585.
- GUTTMANN**, Simon ve RICHARDS, Anthony, "Trade Openness: An Australian Perspective", *Australian Economic Papers*, Vol. 45, Issue 3, 2006, pp. 188-203.
- HELLER**, Peter S. ve PORTER, Richard C., "Exports and Growth: An Empirical Re-investigation", *Journal of Development Economics*, Vol. 5, Issue 2, 1978, pp. 191-193.
- HEPAKTAN**, Erdem, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Gelir Yönlü Analizi", *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Yıl: 1, Sayı 2, 2007, s. 79-112.
- MOOSA**, Imad A. ve CHOE, Chongwoo, "Is The Korean Economy Export-Driven?", *Economic Modelling*, Vol. 15, Issue 2, 1998, pp. 237-255.
- İNCEKARA**, Ahmet, "Küreselleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye", Ankara, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Yıl: 7, Sayı: 42, 2001, s. 927-931.
- JIN**, Jang C., "Export and Growth: Is The Export-Led Growth Hypothesis Valid For Provincial Economies?", *Applied Economics*, Vol. 34, 2002, pp. 63-76.
- KARLUK**, S. Rıdvan, *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm, Gözden Geçirilmiş 10. Baskı*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 2005.
- KAVOUSSI**, Rostam M., "Export Expansiyon and Economic Growth: Futher Empirical Evidence", *Journal of Development Economics*, Vol. 14, Issue 1, 1984, pp. 241-250.
- KAZGAN**, Gülten, *Tazimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Eylül 2009.
- KEPENEK**, Yakup ve YENTÜRK, Nurhan, *Türkiye Ekonomisi*, 17. Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2005.
- KORNAL**, Janos, *The Socialist System, The Polical Economy of Communism*, New York, Oxford University Press, 1992.
- LEWER**, Joshua J., "International Trade Composition and Medium-Run Growth: Evidence of a Causal Relationship", *The International Trade Journal*, Vol. 16, Issue 3, 2002, pp. 295-317.
- LEWER**, Joshua J., VANDENBERG, Hendrik, "Does Trade Composition Influence Economic Growth? Time Series Evidence for 28 OECD and Developing

- Countries”, Journal of International Trade, Routledge Taylor & Francis Group, 15/2, 2006, pp. 39-96.
- LOVE**, Jim ve **CHANDRA**, Ramesh, “Testing Export-Led Growth in Bangladesh in A Multivariate VAR Framework”, Journal of Asian Economics, Vol. 15, Issue 6, 2005, pp. 1155-1168.
- MICHAELY**, Michael, “Exports and Growth: An Empirical Investigation”, Journal of Development Economics, Vol. 4, Issue 1, 1997, pp. 49-53.
- OSKOOEE**, Mohsen Bahmani ve **NIROOMAND**, Farhang, “Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation”, Applied Economics Letters, Vol. 6, Issue 9, 1999, pp. 557-561.
- ÖZGÜVEN**, Ali, “İktisadi Krizler”, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl 7, Sayı 41, 2001, s. 56-63.
- ÖZKALE**, Lerzan ve **KAYALICA**, Özgür M., “Dış Ticaretin Yapısal Değişimi”, Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85’inci Yılında Türkiye Ekonomisi, Ed. Gülen Elmas Arslan, Ankara 2008, s. 355-382.
- PALAMUT**, Mehmet E ve **GIRAY** Filiz, “Cumhuriyetten Günümüze Yaşanan Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar”, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I, Yıl: 7, Sayı: 41, 2001, s. 20-34.
- PANAGARIYA**, Arvind, “Miracles and Debacles: In Defence of Trade Openness”, The World Economy, Vol. 27, Issue 8, 2004, pp. 1149-1171.
- ROSE**, Andrew K., “Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy?”, Journal of International Economics, Vol. 63, Issue 2, 2004, pp. 209-235.
- PARASIZ**, İlker, Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 1998.
- SACHS**, D. Jeffrey, **WARNER**, Adrew, **ASLUND**, Anders, **FİSCHER**, Stanley, “Economic Reform and the Process of Global Integration”, Brookings Papers on Economic Activity, Ed. William C. Brainard, George L. Perry, 25th Anniversary Issue, Washington D.C, Brookings Institution, 1995, pp. 1-118.
- RAM**, Rati, “Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence”, Economic Development & Cultural Change, Vol. 33, Issue 2, 1985, pp. 415-425.
- SERIN**, Necdet, “Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed. Ahmet Şahinöz, Ankara, İmaj Yayınevi, 2001, s. 305-321.
- SÖNMEZ**, Sinan, “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri”, Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm, Ed. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, 1. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 234, 2009, s. 25-75.
- ŞAHİN**, Hüseyin, Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bu Günkü Durumu, 10. Baskı, Bursa, Ezgi Kitapevi, 2009.
- TCMB**, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını, 2002.
- TCMB**, (çevrimiçi) <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, 27 Nisan 2011
- TEZEL**, Yahya S., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- TOKGÖZ**, Erdinç, “Türkiye İktisadi Gelişme Tarihinin Ana Çizgileri (1923-2000)”, Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Ed. Ahmet Şahinöz, Ankara, Türkiye Ekonomi Kurumu, İmaj Yayıncılık, 2001, s. 3-50.
- TONUS**, Özgür, “Gümrük Birliği Sonrasında Türkiye’de Dışa Açıklık ve Sanayileşme”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 17, 2007, s. 193-214.
- TUİK**, İstatistik Göstergeler 1923-2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu, 2009.

- TUİK**, Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2008, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu yayını, 2009,
- TUİK**, İstatistik Göstergeler 1923-2009, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Yayını, 2010
- TUİK**, (Çevrimiçi): http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4, 27 Nisan 2011
- ULUDAĞ**, İlhan ve **ARICAN**, Erişah, Türkiye Ekonomisi Teori, Politika, Uygulama, İstanbul, Der Yayınları, 2003.
- WINTERS**, Alan L., **MCCULLOCH**, Neil ve **MCKAY**, Andrew, "Trade Liberalization and Poverty: The Evidence So Far", Journal of Economic Literature, Vol. 42, No. 1, 2004. pp. 71-115.
- YAPRAKLI**, Sevda, "Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, Sayı 5, Yıl 2007, s. 67-89.
- YELDAN**, Erinc, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, 11. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- YILDIRIM**, Oğuz, "Kura Dayalı İstikrar Politikası Çerçevesinde Enflasyonu Düşürme Programı ve Türkiye Ekonomisinde Yeni İstikrar Arayışları", s. 3-4. (Çevrimiçi)
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/istikrar.doc>, 18 Ağustos 2010.